

pracovní skupinu, jež měla za úkol připravit podklady pro budoucí nezávislou expertní komisi, složenou jak z místních, tak i zahraničních odborníků. O tom všem jsme 14. 3. 2013 na jednání Vědecké rady informovali dva nové členy Rady ÚSTR, Lukáše Jelínka a Michala Uhla. Předpokládali jsme, že noví členové Rady uvítají tuto formu evaluace a vyčkají jejích výsledků, než přikročí k nějakým zásadním změnám. Bylo by to i logické. Ale jak dnes všichni víme, zvolili jinou cestu.

Závěrem

Připomeňme si, proč vlastně tento Ústav a Archiv vznikly. Nacistické

a komunistické režimy postihly a znamenaly miliony lidských životů jak v naší zemi, tak i desítky milionů životů lidí v našem bezprostředním sousedství. Ústav vznikl proto, abychom se poučili z odkazu dvou diktátorských režimů, abychom si připomínali jejich oběti a abychom uchovali v paměti pro budoucí generace tragická období nedávné minulosti. Dlužno dodat, že na začátku tohoto století se stávající historické instituce činností represivních složek komunistického režimu, činností demokratické rezistence a – nebojme se to slovo vyslovit – antikomunistického odporu buď vůbec nezabývaly, anebo nezabývaly natolik,

aby uspokojily a vyslyšely hlasy obětí komunistických represí a totalitní zvrůle. „Odpolitizovat a odideologizovat“ Ústav pro studium totalitních režimů od tohoto poslání by znamenalo předem vzdát boj o demokratické hodnoty a lidská práva – poslání, které zůstává permanentní výzvou nejen pro českou, ale pro každou demokratickou společnost.

Michael Kraus

Autor je bývalý předseda Vědecké rady ÚSTR, profesor politologie a mezinárodních vtaů, Middlebury College, USA, a hostující profesor Institutu politologických studií FSV UK

Mýtus depolitizace ÚSTR

Chorvatský kulturní kritik Boris Buden ve své knize *Konec postkomunismu* napsal, že poslední dějství krachujícího komunismu přineslo počátkem 90. let radikální politizaci všeho. Otázky, nakolik má být například soukromá iniciativa (de)regulována nebo do jakých politických stran má být odváděna pluralita osvobozených politických zájmů, vytvářely základní fundament politizace postkomunistické společnosti.¹

Radikální politizace všeho se však od počátku potýkala se zásadní ambivalentností ve vztahu k minulosti. Jak upozorňuje nejen zmiňovaný autor, ale i historička Françoise Mayer, postkomunistická společnost se vyznačovala na jedné straně antikomunismem, na druhé straně ji doprovázel například postupný nárůst hlasů pro komunisty.²

V roce 2009 vyšla kniha *Kritika depolitizovaného rozumu. Úvahy (nejen) o nové normalizaci*, v níž různí autoři reflektovali zvláštní formu postkomu-

nistického politického vládnutí, které je často vykonáváno právě prostřednictvím moci beroucí na sebe formu zdánlivě nepolitické danosti (ekonomické nutnosti, expertní autority atd.).³

Podle jednoho z autorů, Martina Škabrahý, *depolitizace znamená potlačení politické povahy určité věci [...] a může být systematickou snahou uchránit problém od veřejného zkoumání. Je založena na „skrývání moci“, kdy se za pomoci expertů usnadňuje „disciplinari-zace jednotlivce a podněcuje jeho tichý souhlas“.*⁴

Když ve volbách na podzim roku 2012 získal Senát výrazně levicovou většinu a v prosinci zvolil novou Radu ÚSTR, byla zahájena otevřená kampaň za „depolitizaci“ Ústavu. Na jejím konci byl v dubnu 2013 Radou odvolán dosavadní ředitel Daniel Herman a ve stejný den byla zvolena nová ředitelka Pavla Foglová právě na základě předložené depolitizační koncepce.

Jestliže dlouhodobá kritika Ústavu byla vedena argumentem, že je a priori zpolitizovaný, neboť *vznikl politickým rozhodnutím pravice*, je logické, že jeho kritici, jako například předseda poslaneckého klubu KSČM Pavel Kováčik, konsekventně zastávají názor, že existence Ústavu je zbytečná.⁵

Postkomunistická ambivalence vůči nedávným dějinám však není jen věcí politična politiků, ale je občanský i diskuzivně transverzální: prochází napříč společností a vědními obory.

Historik Zbyněk Zeman ještě v roce 2003 upozorňoval, že například pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR není historie komunismu v Čechách ve středu jeho zájmu. Podle něho je historiografie poznamenaná faktem, že valná část historiků patřila v minulosti ke komunistům, kteří věřili, že mají klíč ke správnému uspořádání společnosti.⁶

V souvislosti s postkomunistickou ambivalentností se přesto ve společ-

1 BUDEN, Boris: *Konec postkomunismu. Od společnosti bez naděje k naději bez společnosti*. Rybka Publishers, Praha 2013, s. 29.

2 MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus, paměť a politická identita*. Argo, Praha 2009, s. 19.

3 BARŠA, Pavel a kol.: *Kritika depolitizovaného rozumu. Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Grimmus, Všeň 2010.

4 Tamtéž, s. 34.

5 TV Prima Family, *Nedělní Partie*, 25. 4. 2013. Moderátor Jan Punčochář vedl rozhovor s předsedou KSČM Pavlem Kováčikem a bývalým předsedou ČSSD Jiřím Paroubkem. Viz <http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Protivladni-duel-na-Prime-Paroubek-s-Kovackem-drbali-premiera-270358> (citováno k 30. 5. 2013).

nosti udržuje depolitizační mýtus, který na 11. zasedání Vědecké rady ÚSTR (15. března 2013) zpřítomnil radní Michal Uhl, když prohlásil, že je pro něho *důležité, aby výsledky badatelské činnosti interpretace minulosti nerozdělovaly společnost*. Uhl tak programově deformuje svobodu bádání, které nesmí narušit mytologickou jednotu společnosti.⁷

Depolitizace vychází z mytického rozlišování politického vnějšku a vnitřku, přičemž jedině lidé nacházející se vně politiky a nejlépe „experti“ jsou kompetentní ustanovit nezávislou badatelskou instituci na zkoumání politické minulosti a garantovat její objektivitu. Tento mýtus však zakrývá realitu postkomunistické ambivalence a s ní i dobovou argumentaci například historika Petra Zídka, který v roce 2001 kritizoval zmiňovanou výzkumnou instituci (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), pro její *váhavost před dějinami komunismu, která se projevuje omezením na dokumentaci a která má svůj původ jistě také v tom, že většina pracovníků, kteří od počátku 90. let ústavem prošli, skutečně začala svoji kariéru v oficiálních strukturách komunistického režimu. Někteří v letech 50. či 60., jiní za normalizace*.⁸

Jak upozornil zmiňovaný historik, za touto depolitizovanou představou se skrývá vážný etický a noetický problém: *Fakt, že většina historiků se v některé části svého života ztotožnila nebo alespoň smířila se systémem, který byl zavrženíhodný, se samozřejmě nemůže neprojevit na jejich vědeckém zkoumání tohoto systému. Není mi však známo, že by někdo z nich dokázal toto banální konstatování*

nějak reflektovat.⁹ Nemluvě o otázce, jak může být u nás věrohodným historikem komunismu někdo, kdo byl komunistickým aparátčíkem.

V souvislosti s expertním diskurzem je namístě připomínat si i dřívější dlouhodobá selhání expertů-historiků. Podle F. Mayer a Z. Vašíčka to jistě nebyl stupeň poznání, ale jakási změna jejich občanské „mentality“, která je přivedla k recepci Solženicynova Gulagu, ač fakta byla známa už dlouho. Zdaleka to není jediný příklad jejich „citlivosti“ – jiní hovoří o stádnosti.¹⁰

Ti, kdo dnes v souvislosti s Ústavem prosazují jeho depolitizaci, ignorují skutečnost, že nejen politici, ale i odborníci stejně jako společnost jsou v hodnocení minulosti stále postkomunisticky ambivalentní.

Už významný dokument Charty 77 z roku 1984 nazvaný příznačně *Právo na dějiny*¹¹ příkladným způsobem rozdělil dissent podle eurokomunistického a nekomunistického pojetí dějin a spory o minulost pokračovaly v historické obci v osobní a institucionální rovině i po listopadu 1989.¹²

Postpozitivistický duch vědeckosti

I návrh ředitelky Pavly Foglové na jiné složení Vědecké rady Ústavu prozrazuje političnost kritéria výběru. Důkazem je snaha, aby v nové radě působili lidé jako sociální historik Michal Pullmann, který usiluje překonat „vyprávění“, že komunismus byl zavrženíhodný a nemorální, a vyprávění o „utlačené společnosti“ hodlá nahradit koncepcí tzv. dějin všedního dne.¹³ Když například M. Škabraha hovoří

v souvislosti s depolitizací o neonormalizaci, činí tak právě ve smyslu Michala Foucaulta, kdy je politický spor popřen tak, že se prosadí panství normálního nad nenormálním, všednosti nad extrémností. Připomeňme, že ti, kdo se programově a dlouhodobě snaží totalitu zkoumat prizmatem všednosti a normálnosti, jsou často mladí historici vystupující z pozic expertního diskurzu.

Jestliže někteří z mladších členů Rady ÚSTR jako Michal Uhl nesouhlasí s názorem, že by celá komunistická éra byla totalitní a zločinná, a Lukáš Jelínek přiznává, že má problém hovořit o vládě KSČ jako o době totality, pak nejenže potvrzují postkomunistickou ambivalenci, ale jejich snaha o depolitizaci Ústavu vede dialekticky zcela opačným směrem – k politickému konfliktu.¹⁴

Mnozí současní kritici navíc potichu akceptují fakt, že z důvodů postkomunistické ambivalence nemůže být instituce zkoumající politickou minulost založena na jiném řádu, než na kterém se zrodila polistopadová „polis“: tedy z politična.

Na druhé straně programová depolitizace Ústavu, kterou prosazují jednotlivci, určité skupiny a některé politické strany, má za cíl „skrýt moc“ a potlačit hloubku politického zkoumání minulosti. Tomuto cíli mají posloužit tzv. experti usnadňující „disciplinarizaci“ ve snaze „podnítit tichý souhlas veřejnosti“.

Tuto expertní depolitizaci prosazuje zejména radní Michal Uhl, který používá metafyzický jazyk společenských věd 19. století a postuluje „nehodnotící

6 Ten kámen úrazu stále míjejí, rozhovor Viktora Šlajchrtu se Zbyňkem Zemanem o historcích, klanech a paměti. *CS Magazin*, březen 2003, viz <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2003032052> (citováno k 30. 5. 2013).

7 Zápís z 11. zasedání Vědecké rady Ústavu pro studium totalitních režimů, s. 3, viz <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/vedecka-rada/zapis11.pdf> (citováno k 30. 5. 2013).

8 ZÍDEK, Petr: Kejhání potrefené husy. *Respekt*, roč. 12, č. 28, 9. 7. 2001, s. 20

9 Tamtéž.

10 MAYER, Françoise – VAŠÍČEK, Zdeněk: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. CDK – Triáda, Brno – Praha 2008, s. 22.

11 Viz http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/c77_pnd.htm (citováno k 30. 5. 2013).

12 MLYNÁŘIK, Ján: Vyhnaní Němců jako turecký model. *Babylon*, roč. XXI, č. 1, 30. 4. 2012, s. 7.

13 PULLMANN, Michal: *Konec experimentu – přestavba a pád komunismu v Československu*. Scriptorium, Praha 2011, s. 15.

14 SPURNÝ, Jaroslav: To že bylo brutální? *Respekt.cz*, 31. 3. 2013, viz <http://respekt.ihned.cz/c1-59605630-to-ze-bylo-brutalni> (citováno k 30. 5. 2013).

pojetí dějin“, „neangažovaného a neutrálního jazyka“ a „nevychýleného“ historického popisu.¹⁵

Zjevně nedotčen krizí evropských věd a postmoderním diskurzem obhajuje postpozitivistického ducha vědy, přičemž ignoruje fakt, že každá vědecká práce má svou historicko-politickou povahu a neexistuje nic takového jako věda sama.

Profesor dějin umění Keith Moxey říká, že představa, že existuje teorie prostá jakékoliv „ideologičnosti“, vychází z nereflektované nadřazenosti, kdy si jakýkoli politicky zabarvený podtext vysvětlují někteří lidé jako činitel podvracející pravdu. *Rozčilující je, že takové formy interpretace jasně vyhlásují politické postoje, na jejichž základě byly napsány, místo aby si je jejich autoři raději nechali pro sebe. A protože je formulují jednoduše a srozumitelně, jejich názory jsou viditelnější než názory těch, kdo vlastní stanoviska skrývají za masou empirických informací.*¹⁶

Depolitizace Osvětlení

V souvislosti se zkoumáním fašismu a komunismu to byla Hannah Arendtová, která se vědomě rozešla s monumentalitou nehodnotícího pojetí vědy, neangažovaného, neemocionálního a neutrálního jazyka a popisu sine ira et studio, protože podle ní popis totalitarismu jakožto fenoménu, který se *vyskytuje nikoliv na Měsíci, nýbrž v samém středu lidské společnosti*, prostě nelze popisovat tzv. vědecky neutrálně či objektivně.

Depolitizovat problematiku totalitních režimů je přesně v duchu snahy,

aby nad výsostně politickými problémy zavládla, jak napsal Ondřej Sláčálek *domněle nepolitická, technokratická správa*, která druhým skupinám bere možnost artikulovat svůj nesouhlas.¹⁷

To dokazuje i skutečnost, že Rada Ústavu schválila koncept, který ze zkoumání období nacistické okupace 1939–1945 zcela vyloučil problematiku židovské genocidy a nahradil ji zkoumáním tzv. bílých míst (gender, dělnické profese, šlechta atd.). To je ukázka skandální depolitizace totalitních dějin, jejímž cílem je odpolitizovat minulost a přizpůsobovat historii normalitě současnosti.¹⁸

Tereza Stöckelová ve zmíněné knize o depolitizovaném rozumu rozvinula myšlenku, že každému číslu předchází politika a každé číslo je pokračováním politiky jinými prostředky. Zakrytí této političnosti čísel je podle ní projevem a zároveň nástrojem depolitizace.¹⁹

Pokud přijmeme tuto tezi, potom frekventovaný historický problém, kdy se různé režimy poměrují počtem mrtvých, naznačuje, že každá historická statistika je jen pokračováním politiky jinými prostředky.

Tolik zdůrazňovaná potřeba „vyšší vědeckosti“ Ústavu je ve skutečnosti političnem, které na sebe vzalo masu odbornosti. Jedním z důvodů odvolání Daniela Hermána byla podle Michala Uhla slabá „úroveň vědeckosti“, kterou ředitel nemohl garantovat, neboť odmítal zkoumat otázku, zda před rokem 1989 „zde byl totalitarismus“. Což podle radního naopak příkladně učinil Ústav pro soudobé dě-

jiny AV ČR ve svém časopise *Soudobé dějiny* (č. 4 z roku 2009).

Je signifikantní, že Michal Uhl v této souvislosti jmenoval jen autory zpochybňující totalitarismus (Ralf Dahrendorf, Miloš Havelka) a pomlčel například o Clemensi Vollnhalsovi, podle kterého i reálný socialismus východního bloku lze velmi dobře označit za totalitární, protože nemůže být *pochyb o stranicko-státní kontrole a infiltraci všech oblastí života tajnou policií, ani o monopolizaci rozhodovací moci, ani o principiálně neomezené intenzitě sankcí.*²⁰

Zmiňovaný radní sice hovoří o potřebě vědeckosti, ale jemu samotnému je neznámý problém konfirmačního zkreslení, na jehož základě se stává pouhým ideologem, když si pro svou hypotézu účelově vyhledává jen ty případy, které potvrzují jeho názor.

Navíc názor Michala Uhla, jak ho prezentoval před Vědeckou radou, že zákon č. 181/2007 Sb., na jehož základě ÚSTR vznikl, je *formulován normativním jazykem, což je v rozporu se svobodou bádání*, jakož i svým sdělením, že Rada je politický orgán Senátu, a podle tohoto mandátu hodlá jednat a klasifikovat činnost Ústavu, hodnotit profesor Michael Kraus jako šokující nerespektování Ústavního soudu ČR, který potvrdil platnost zákona.²¹

V závěru *Prezentace nové koncepce ÚSTR*, na jejímž základě byla Pavla Foglová jmenovaná ředitelkou, je uvedeno, že *ÚSTR a ABS vznikly před 5 lety jako politikum. V současné době je třeba Ústav reformovat - především depolitizovat a odideologizovat, tak aby*

15 UHL, Michal: Jak se vyrovnat s minulostí. *Právo*, 11. 4. 2013, s. 6.

16 KESNER, Ladislav: *Vizuální teorie. Současné anglo-americké myšlení o výtvarných dílech*. H&H, Jinočany 1997, s. 212.

17 SLÁČÁLEK, Ondřej: Obnažování moci. In: BARŠA, Pavel a kol.: *Kritika depolitizovaného rozumu, úvahy (nejen) o nové normalizaci*, s. 147–162 (konkrétně na s. 153).

18 FOGLOVÁ, Pavla: *Prezentace nové koncepce ÚSTR*, viz <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/aktualne/2013/prezentace-ustr-foglova.pdf>, s. 27 (citováno k 30. 5. 2013).

19 STÖCKELOVÁ, Tereza: Spočítej a panuj: De/politizace kalkulace. In: BARŠA, Pavel a kol.: *Kritika depolitizovaného rozumu, úvahy (nejen) o nové normalizaci*, s. 61–76 (konkrétně na s. 64).

20 VOLLNHALS, Clemens: Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. *Soudobé dějiny*, 2009, roč. 16, č. 4, s. 638.

21 KRAUS, Michael: Když loajalita k instituci zavazuje. *Deník referendum*, 7. 5. 2013, viz <http://denikreferendum.cz/clanek/15498-kdyz-loajalita-k-instituci-zavazuje> (citováno k 30. 5. 2013).

22 FOGLOVÁ, Pavla: *Prezentace nové koncepce ÚSTR*, viz <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/aktualne/2013/prezentace-ustr-foglova.pdf>, s. 38.

z něj vznikla seriózní a respektovaná vědecká instituce.²²

Jestliže komunismus byl a je svou podstatou předmětem dějinného „po-

litického sváru“, potom depolitizace této instituce je především snahou o zpoddajnění, rozmlžení a vymazání toho, co tvoří politikum. Summa su-

mmarum: depolitizace Ústavu znamená potlačení zkoumání politické povahy obou totalitních režimů.

Mirek Vodrážka

Depolitizace jako cesta k nezávislosti instituce

Depolitizace Ústavu znamená potlačení zkoumání politické povahy obou totalitních režimů. Tak končí svůj text *Mýtus depolitizace ÚSTR* Mirek Vodrážka. Věta provokující, vyargumentovaná, leč směšující dvě různé věci – „praktická hodnocení“ a stranickopolitický vliv. Pojďme vést s M. Vodrážkou polemiku a hledejme, co nás na pojetí minulosti rozděluje, a co naopak spojuje.

Mirek Vodrážka ve svém textu traktuje řadu klíčových otázek, které jsou pro existenci a rozvoj Ústavu pro studium totalitních režimů zásadní. Mohlo by se zdát, že reakce na tento text je tedy dobrou příležitostí, jak některé teze upřesnit. Situaci však komplikují role obou aktérů sporu. Mirek Vodrážka je zaměstnancem ÚSTR a místopředsedou odborové organizace, která se systematicky vymezuje vůči krokům Rady Ústavu. Její členové včetně mě mají zákonnou povinnost dohlížet na činnost Ústavu. Pozice člena Rady je zákonem koncipována tak, že může mít silný vliv na podobu a fungování Ústavu – její členové by však s těmito kompetencemi měli podle mého soudu zacházet velmi opatrně. Formulace odborného pohledu na zkoumanou látku členem Rady je ze své povahy problematická věc. Artikulace představ o způsobu zkoumání minulosti či vlastní historické interpretace určitých období či událostí by mohly být mylně vnímány jako „zadání“ celoustavního interpretačního kurzu. Diverzita přístupů

a interpretační svoboda badání jsou pro mě principiální hodnoty.

Hledání objektivit

M. Vodrážka vede v celém textu spor, jak uvádí, s „postpozitivistickým“ duchem vědeckosti, jehož ztělesněním mám být údajně já. Tvrdí, že každá práce má historicko-pozitivistickou povahu. Odmítá tezi o neutrální či objektivní vědě. Pojďme ji odmítat s ním, protože zde jsme pravděpodobně k překvapení M. Vodrážky zcela ve shodě.

Identitu a hodnoty autora nelze od textu oddělit. Platí to nejen u normativně ontologických děl, která z povahy věci vystupují z určité hodnotové pozice, případně u pojednání dialekticko-kritických, která v hodnotových soudech končí, ale i u empiricko-analytických textů, které jdou v duchu weberianské tradice nehodnotícího pojetí vědy.¹ Paradigma, ve kterém je autor pevně usazen, vždy formuje způsob zpracování jakéhokoli tématu. Navíc i ve zdánlivě neutrálních pojednáních se velmi často vychází z tezí, které jsou sice normativní, ale zároveň předmětem konsenzu. Statě věnující se genderu implicitně vycházejí ze zásad rovnosti či nediskriminace. Politologické texty pracují s demokratickým systémem jako s normou či kýženým stavem. V dějepisectví, i v deskriptivním, jež neobsahuje interpretaci, beroucím si to nejlepší z pozitivistické tradice, nacházíme

roviny, které mají hodnotový základ. Ať už se jedná o výběr tématu, které zpravidla vychází z metanarace a je zpětně do ní zasazeno. Je-li „velké vyprávění“ – vypůjčíme-li si Lyotardův pojem – vyprávění o bílých, maskulinních, civilizovaných, západních křesťanech,² je nutné k tomuto faktu přistupovat s notnou dávkou reflexivity. Nebo sociální konstrukce „období“, koncept interpretace doby, pomocí něhož se vytváří určité časové bloky, které pak analyticky popisujeme, čímž oslabujeme vnitřní diferencovanost onoho uměle vytvořeného celku. Výzev spojených s upřímnou snahou o poznání je celá řada.

Přestože se s M. Vodrážkou shodneme na východiscích, tedy na neexistenci zcela objektivní vědy, neshodneme se pravděpodobně na důsledcích vyplývajících z tohoto stavu.

Praktická hodnocení

Jak už bylo řečeno, existují tři typy textů. V případě prvního typu, postaveného na empiricko-analytickém přístupu, by mělo být snahou autora či autorky textu se od svého osobního pohledu, hodnotového rámce, či pokud chcete světonázoru, oprostit. Pokud si někdo tento přístup zvolí, nelze rezignovat na snahu o neangažované popsaní jevů – a to ani v případě, že víme, že tato snaha nebude nikdy zcela dokonána. Proto nelze s M. Vodrážkou souhlasit a je zcela namístě po textech

1 WEBER, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Oikoymenth, Praha 1998, kap. 2, s. 64–108.

2 STORCHOVÁ, Lucie: Konceptualizace genderu v Historische Antropologie. In: STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretické reflexe v současné historiografii*. Fakulta humanitních studií UK, Praha 2007, s. 59